1

Налий мені ще трохи сливовиці, — сказала Клара, і я не заперечив. Привід, щоб відкоркувати пляшку не був чимсь незвичайним, а тепер на це було ще й справжнє виправдання: того дня я одержав чималу суму за останню частину статті, яка була опублікована в журналі образотворчого мистецтва.

Публікація статті не була легкою справою. Те, що я написав, було колюче й контроверсійне. Через це мій нарис був перед тим відкинений журналом "Мистецька думка", де редактори були бородаті й обережні, і був опублікований у меншому конкуренційному періодикові, де редактори були молодші й легковажніші.

Гонорар приніс мені поштар до університету разом з якимсь листом; листом незначущим; вранці в першій хвилі блаженства, я абияк прочитав той лист. Але тепер удома, коли час наближався до півночі, а вино в пляшці до дна, я взяв його зі столу, щоб розважитися.

Вельмишановний товаришу і, якщо дозволите на такий вислів — мій колеґо! — читав я вголос Кларі. — Будьте ласкаві, вибачте мені, людині, яку Ви ніколи не зустрічали, за те, що пишу до Вас. Я звертаюся до Вас з проханням, щоб Ви прочитали тут прикладену статтю. Так, я не знайомий з Вами, але я шаную Вас як людину, чиї гадки, міркування і висновки дивують мене своєю збіжністю з наслідками моїх власних досліджень; я просто вражений цим фактом. Тому, наприклад, хоч я й схиляюся перед Вашими оцінками і Вашою порівняльною аналізою, я хочу виразно звернути Вашу увагу на те, що думку, що чеське мистецтво було завжди близьке до народу, я висловив ще перед тим, як прочитав Ваш трактат. Я можу довести це дуже легко, бо, до всього іншого, я маю навіть свідків. Звичайно, це лише між іншим, бо Ваш трактат...

Тут ішла дальша хвала моїй відомості, а тоді прохання: Чи був би я ласкавий написати відгук на його статтю, тобто професійну оцінку, для журналу "Мистецька думка", де недооцінюють і відкидають його статтю ось уже більше, як пів року. Там йому сказали, що моя оцінка буде вирішальною, отож тепер я став його останньою надією, єдиним променем в цій цілковитій темряві.

Ми підсміювалися з пана Затурецького, чиє аристократичне прізвище чарувало нас. Та це було лише підсміювання, що було нешкідливим, бо ті похвали, якими він так щедро обсипав мене, разом з добрячою сливовицею, розм'якшували мене. Вони розм'якшили мене так, що в ці незабутні моменти я любив увесь світ. А з усього світу особливо Клару, вже хоч би тому, що вона сиділа напроти мене в той час, як решта світу була заслонена від мене стінами мого Вршовицького піддашшя. І через те, що в ту хвилину я не мав нічого, чим міг би нагородити світ, я нагороджував Клару. Принаймні обіцянками.

Клара була двадцятилітня дівчина з доброї родини. Що це я кажу, з доброї родини? З прекрасної родини! Її батько був управителем банку і десь у п'ятдесяті роки, як репрезентант великої буржуазії, був висланий до села Челаковіце, в чималій відстані від Праги. В наслідок цього його дочка мала кепську атестацію й працювала кравчихою у великій пошивній фабриці в Празі. Я не можу терпіти упереджень. Я не вірю, що обсяг батькового майна спроможний залишити свій відбиток на генах дитини. Я питаю вас, хто сьогодні є справді плебеєм, а хто патрицієм? Усе перемішалося і поміняло місця так цілковито, що часом тяжко будь-що зрозуміти у певних соціологічних поняттях. Я був далекий від почуття, що сиджу напроти клясового ворога; навпаки, я сидів напроти вродливої кравчихи, пробуючи зробити її прихильнішою до себе, легковажно розповідаючи їй про переваги тієї праці, яку я обіцяв дістати для неї через свої зв'язки. Я запевняв її, що це безглуздя, щоб така гарна дівчина марнувала свою вроду над швацькою машиною; я вирішив, що вона повинна стати моделькою.

Клара не противилася, і ми провели ніч у щасливому порозумінні.

2

Людина проходить крізь дійсність із зав'язаними очима. Вона насмілюється лише відчувати й думати, що справді живе. Щойно пізніше, коли пов'язку знято, вона може глянути на минуле і побачити, що вона пережила і яке воно мало значення.

Того вечора я думав, що п'ю за свій успіх і не мав найменшої підозри, що це була прелюдія до мого кінця.

І тому, що я не підозрівав нічого, я прокинувся другого дня в доброму настрої, і поки Клара вдоволено віддихала в мене при боці, я взяв статтейку, що була додана до листа, і пробіг її очима з байдужістю розмареності.

Статтейка називалася "Міколаш Алеш, майстер чеського рисунку" і насправді не була варта навіть тієї півгодини неуважности, яку я присвятив їй. Це була збірка самоочевидних тверджень, зібраних в купу без ніякого відчуття взаємозв'язку і найменшого наміру виснувати з них якусь оригінальну думку.

Зовсім певно, це була нісенітниця. Д-р Каловсек, редактор журналу "Мистецька думка" (поза тим надзвичайно неприємна людина), потвердив мою думку того ж таки дня телефоном; він подзвонив до мене в університет: "Скажи, ти одержав той трактат такого чолов'яги Затурецького... Тоді напиши це. П'ять експертів уже зрізали його на кусники, та він і далі докучає нам; йому стрілило в голову, що ти — єдиний справжній авторитет. Напиши в двох реченнях, що це лайно, ти знаєш, як це зробити, вмієш бути справді отруйливим; і тоді ми всі матимемо спокій".

Але щось у мені всередині запротестувало: чому це я мав би бути катом пана Затурецького? Чи за це я одержував редакційну платню? До того ж я добре пам'ятав, що вони відкинули мою статтю для журналу

"Мистецька думка" через надмірну обережність; щобільше, ім'я пана Затурецького було тісно поєднане в моїй свідомості з Кларою, сливовицею і прекрасним вечором. І нарешті, я не мушу заперечувати цього, це людське — я міг би порахувати на одному пальцеві людей, які вважають, що я "справжній авторитет": чому я мав би втратити цього одного?

Я скінчив розмову якоюсь дотепною неозначеністю, яку Каловсек міг сприйняти як обіцянку, а я як викрут. Я поклав слухавку твердо переконаний, що ніколи не писатиму критики на пана Затурецького.

Натомість я взяв з шухляди письмовий папір і написав до пана Затурецького листа, в якому я уникнув будь-якої оцінки його праці, вибачаючись тим, що мої міркування про мистецтво дев'ятнадцятого століття загально вважаються хибними й ексцентричними, і тому моя рекомендація — особливо в редакторів журналу "Мистецька думка" — могла б радше пошкодити, ніж допомогти справі. При цьому я обсипав пана Затурецького дружньою балакучістю, в якій неможливо було не простежити схвалення з мого боку.

Ледве вкинувши цей лист у скриньку, я забув про пана Затурецького. Але пан Затурецький не забув про мене.

3

Одного дня, коли я майже кінчав лекцію — я викладав історію мистецтва в вищій школі — хтось постукав у двері; це була секретарка, пані Марія, лагідна літня жінка, що іноді робить мені каву, а також каже, що мене немає, коли в телефонній рурці чути небажані жіночі голоси. Вона просунула голову в двері й сказала, що на мене чекає якийсь пан.

Панів я не боюсь, отож, я залишив студентів і в добродушному настрої вийшов у коридор. Мені вклонився невеличкий чоловічок у

потертому чорному костюмі й білій сорочці. З великою повагою він поінформував мене, що він — Затурецький.

Я запросив відвідувача у порожню кімнату, запропонував йому крісло і почав приємно розмовляти з ним про що завгодно, наприклад, про таке кепське літо, і про виставки в Празі. Пан Затурецький ввічливо погоджувався з усією моєю балаканиною, але скоро почав пробувати скерувати кожну мою заувагу в напрямі своєї статті, що невидимо лежала поміж нами, як непереборний магнет.

— Ніщо не справило б мені більшої приємности, як написати рецензію на вашу працю, — сказав я нарешті, — але, як я вже пояснив вам у листі, я не вважаюся знавцем чеського дев'ятнадцятого століття, до того ж я в поганих взаєминах з редакторами "Мистецької думки", які вважають мене за запеклого модерніста, отже, моя позитивна оцінка могла б вам лише пошкодити.

— Ох, ви занадто скромні, — сказав пан Затурецький, — як можете ви, такий знавець, оцінювати своє власне становище так понуро! В редакції мені сказали, що все залежить від вашої оцінки. Якщо ви підтримаєте мою статтю, то вони її надрукують. Ви є моя єдина підмога. Це плід трьох років вивчення і трирічної праці. Тепер все це в ваших руках.

Як легковажно і з якої поганої цегли будує людина свої відмовки! Я не знав, що відповісти панові Затурецькому. Нехотячи, я глянув йому в лице і зауважив там не лише малі, старовинні й наївні окуляри, що дивилися на мене, але також і виразну, глибоку вертикальну зморшку на його чолі. В короткій миті передбачення холодок шугнув у мене по спині. Ця зморшка, сконцентрована і вперта, зраджувала не лише інтелектуальні терзання, через які пройшов її власник, сидячи над рисунками Міколаша Алеша, але й також надзвичайну силу волі. Я втратив присутність духа й не спромігся знайти будь-якого спритного викруту. Я знав, що я не напишу рецензії, але я також знав, що в мене немає сили сказати це прямо в обличчя цьому жалюгідному чоловікові.

І тому я почав усміхатися й обіцяти щось невиразне. Пан Затурецький подякував мені й сказав, що він прийде знову внедовзі. Ми попрощались, усміхаючись.

За кілька днів він справді прийшов. Я спритно уникнув його, але наступного дня мені сказали, що він знову шукав мене в університеті. Я усвідомив, що надходять лихі часи; я швиденько пішов до Марії, щоб поробити належні заходи.

— Пані Марієчко дорога, будь ласка, якщо той чоловік знову прийде до мене, скажіть, що я виїхав на наукові досліди до Німеччини і повернуся за місяць. А до того ще одно: я маю, як ви знаєте, всі мої лекції у вівторок і в середу. Я перенесу їх нишком на четвер і на п'ятницю. Лише студенти знатимуть про це, не кажіть нікому, і нічого не міняйте в розкладі. Я мусітиму відхилитися від правил.

4

Справді незабаром пан Затурецький знову прийшов побачитися зі мною і був у розпачі, коли секретарка поінформувала його, що я несподівано виїхав до Німеччини. — Алеж цього не може бути. Пан Кліма має писати рецензію про мене, Як міг він так-о виїхати?

— Я не знаю, — сказала пані Марія, — одначе, він повернеться за місяць.

— Аж за місяць..., — простогнав пан Затурецький: — І ви не знаєте його адреси в Німеччині?

— Ні, — сказала пані Марія.

І я мав місяць спокою.

Але місяць проминув швидше, ніж я сподівався, і пан Затурецький знову з'явився в канцелярії. — Ні, він ще не повернувся, — сказала йому пані Марія, і, коли вона прийшла до мене пізніше в якійсь справі, вона благально спитала: — Той чоловічок приходив знову, ради Бога, що я мушу йому казати?

— Скажіть йому, пані Маріє, що в Німеччині я захворів на жовтяницю і лежу в лікарні в Єні.

— У лікарні! — скрикнув пан Затурецький, коли Марійка переказала йому цю історію кілька днів пізніше. — Цього не може бути! Пан Кліма мусить написати рецензію про мене!

— Пане Затурецький, — сказала секретарка докірливо, — пан Кліма лежить у лікарні десь закордоном серйозно хворий, а ви думаєте лише про свою рецензію.

Пан Затурецький позадкував і вийшов, але два тижні пізніше він знову був у канцелярії: — Я вислав реєстрованого листа до пана Кліми до Єни. Це мале місто, там може бути лише одна лікарня, але лист повернувся!

— Ваш чоловічок доведе мене до божевілля, — сказала мені пані Марія другого дня. — Не гнівайтеся на мене, але що я могла йому сказати? Я сказала, що ви приїхали. Майте з ним справу самі.

Я не гнівався на пані Марію. Вона робила, що могла. Однак, я зовсім не вважав себе подоланим. Я знав, що я не дам себе зловити. Я жив ввесь час ховаючися. Я давав лекції секретно в четвер і в п'ятницю; і кожного вівтірка й середи, з брами будинку напроти університету, я потішався на вигляд пана Затурецького, що вартував перед домом, чекаючи на мій вихід. Мені кортіло накласти котелкового капелюха й причепити бороду. Я почував себе Шерльоком Голмзом або людиною-невидимкою, що йде містом скрадливо; я здавався собі підлітком.

Одного дня, одначе, пан Затурецький врешті змучився від вартування й напустився на пані Марію: — Де, власне, товариш Кліма дає лекції? — Он там розклад, — сказала пані Марія, показуючи на стіну, де години всіх лекцій були розміщені в зразковому порядку на великій, розквадратованій дошці.

— Я це бачу, — сказав пан Затурецький, не даючи позбутися себе. — Тільки товариш Кліма ніколи не дає лекцій тут ні в вівторок, ні в середу. Чи він числиться хворим?

— Ні, — сказала пані Марія вагаючися.

І тоді чоловічок знову накинувся на неї. Він дорікав їй за непорядок з розкладом. Він питав іронічно, як це так, що вона не знає, де коли перебуває той чи інший викладач. Він сказав їй, що поскаржиться на неї. Він кричав. Він заявив, що буде також скаржитися на товариша асистента Кліму, який не дає лекцій, хоч він повинен їх давати. Він запитався, чи є ректор.

На нещастя, ректор був.

Пан Затурецький постукав у його двері й зайшов. За десять хвилин він повернувся до бюра пані Марії й почав домагатися моєї адреси.

— Скальнікова вулиця, число двадцять, у Літомишлі, — сказала пані Марія.

— Як у Літомишлі?

У Празі пан Кліма має тільки тимчасову адресу і він не бажає її нікому давати...

— Я прошу вас дати мені празьку адресу асистента Кліми, — вигукував тремтячим голосом чоловічок.

Пані Марія втратила розважність. Вона дала йому адресу мого піддашшя, мого бідного, малого сховка, мого солодкого лігвища, в якому я мав бути зловлений.

5

Так, моя постійна адреса в Літомишлі; там у мене мати, друзі й спогади про мого батька; я втікаю з Праги при кожній нагоді і студіюю й пишу вдома, в малому материному мешканні. І так вийшло, що своїм постійним місцем проживання я подавав квартиру моєї матері; в Празі я не подбав дістати відповідного неподружнього помешкання, як це належало б, а піднаймав у Вршовицях мале, цілковито приватне піддашшя, існування якого я приховував, як міг. Я не згадував його ніде, уже хоча б для того, щоб запобігти непотрібним зустрічам між небажаними гістьми й різними моїми проминальними співмешканками або відвідувачками, склад яких, признаюся, був часом строкатий аж до непроглядности.

Саме з цих причин я не користався найкращою репутацією в будинку. Поза тим під час моїх виїздів до Літомишлю я кілька разів позичав свою кімнату друзям, що розважались там аж занадто добре і не давали нікому в будинку ні на хвилинку заплющити очі. Все це обурювало деяких мешканців, і вони вели проти мене тиху війну. Часом це спричинялося до того, що мешканевий комітет висловлював про мене неприхильні зауваження і навіть подавали на мене скаргу до управи будинку.

На той час, що про нього оповідаю, видалося, що Кларі було незручно діставатися до праці з такої віддалі як Челаковичі, і вона почала ночувати в мене. Спершу вона лишалася з побоюваннями і порядком винятку, потім вона лишила в мене одну сукню, потім кілька; за короткий час мої два костюми були втиснуті в кут одягової шафи, і моя мала кімнатка перетворилася на жіночу туалетну.

Мені подобалася Клара; вона була вродливою; мені було приємно, що люди повертали голови, коли ми йшли разом; вона була щонайменше на тринадцять років молодша, що збільшувало студентську повагу до мене; я мав тисячу причин добре дбати за неї. Але я не хотів унаявнювати, що вона живе в мене. Я боявся чуток і пліткувань про нас у будинку; я боявся, щоб хтонебудь не став нападати на мого доброго старого господаря, який жив більшу частину року поза Прагою, не був улізливий і не вважав на мене; я боявся, щоб одного дня він не прийшов до мене, з тяжким серцем, попросити мене відіслати молоду панну геть заради його доброго імени.

Кларі суворо наказано не відчиняти дверей нікому.

Одного дня вона була сама вдома. Це був соняшний день, і було досить душно на піддашші. Тому вона розкошувала гола в мене на канапі, зайнята розгляданням стелі.

Коли раптом почулося гупання в двері.

У цьому не було нічого, щоб тривожитися. У мене не було дзвінка і кожен, хто приходив, мусів стукати. Отож Клара не збиралася турбуватися цим гуком і не переривала розглядання стелі. Але гупання не припинялося; навпаки, воно тривало з спокійною, але невідступною наполегливістю. Клара почала нервуватися. Вона почала уявляти чоловіка, що стояв за дверима, чоловіка, який поволі й багатозначно перевертає відлоги свого піджака і який потім штовхає її, домагаючися довідатися, чому вона не відчиняла дверей, що вона приховує і чи вона тут приписана. Почуття винуватости охопило її; вона відірвала погляд від стелі й швидко розглядалася, де вона поклала своє вбрання. Але гупання лунало так настирливо, що в замішанні вона не спромоглася знайти нічого іншого, крім мого дощовика. Вона накинула його на себе й відчинила двері.

Замість чортівської, допитливої фізіономії, вона побачила чоловічка, який уклонився: "Чи пан Кліма вдома?". — "Ні, його нема". — "Яка шкода", — сказав чоловічок і вибачився за те, що турбує її. "Справа в тому, що пан Кліма мав написати рецензію на мене. Він обіцяв мені, і це вже спішне. Якби ви мені дозволили, я б хоч лишив йому записку".

Клара дала йому папір і олівця, і ввечорі я читав, що доля статті про Міколаша Алеша була виключно в моїх руках і що пан Затурецький з найбільшою повагою чекає на мою рецензію і старатиметься побачитися зі мною в університеті.

6

Наступного дня пані Марія розповіла мені, як пан Затурецький погрожував їй, як кричав і як ходив скаржитися на неї; її голос тремтів, і вона ледве стримувала сльози; я розлютився. Я усвідомив, що секретарка, яка до цього часу сміялася з моєї гри в хованки (хоча я заклався б на що завгодно, що вона робила те, що робила, радше з доброти до мене, ніж для розваги), тепер почувала себе ображеною і, звісно, вбачала в мені причину своїх неприємностей. Коли я ще додав до цього викриття мого піддашшя, десятихвилинне гупання в двері і Кларин переляк — мій гнів дійшов до шалу.

Коли я отак ходив туди й сюди в канцелярії пані Марії, кусав губи, закипав з люті й думав про помсту, відчиняються двері й з'являється в них пан Затурецький.

Відблиск радости спалахнув на його лиці, коли він побачив мене. Він уклонився й привітався. Він прийшов трохи передчасно, прийшов раніш, ніж я спромігся надумати якусь помсту.

Він спитав, чи я одержав учора його записку.

Я мовчав.

Він повторив своє запитання.

— Одержав, — відповідаю я.

— І чи будете ви ласкаві написати рецензію?

Я дивився на нього, як він стояв переді мною; хоровитий, наполегливий, благальний; я бачив вертикальну зморшку — вириту на його чолі, лінію єдиної пристрасти — я приглянувся до цієї лінії і усвідомив, що це була пряма лінія, визначена двома точками: моєю рецензією і його статтею; що попри цю маніякальну пряму лінію нічого, крім святого аскетизму, не існує в його житті; і тоді злостивий трюк виник у мене в думці.

— Я сподіваюся, ви розумієте, що я не можу говорити з вами після вчорашнього, — сказав я.

— Я вас не розумію.

— Не прикидайтеся. Вона розповіла мені про все. Зайво з вашого боку заперечувати.

— Я не розумію вас, — повторив чоловічок ще раз, цього разу рішучіше.

Я прибрав лагідний, майже дружній тон. — Знаєте що, пане Затурецький, я не звинувачую вас. Я ганяю за жінками так само, і я вас розумію. На вашому місці я теж спробував би спокусити таку гарну дівчину, якби я опинився з нею сам у квартирі і якби вона була голою під чоловічим дощовиком.

— Це образа! — зблід чоловічок.

— Ні, це правда, пане Затурецький.

— Це та пані сказала вам таке?

— В неї немає таємниць від мене.

— Товаришу асистенте, це образа! Я одружений чоловік. Я маю жінку! Я маю дітей! — Чоловічок зробив крок уперед, так що я мусів трохи відступити.

— Тим гірше, пане Затурецький.

— Що ви маєте на увазі, тим гірше?

— Я думаю, що коли ви одружені, це додатково обтяжує вас.

— Заберіть свої слова назад! — сказав пан Затурецький погрозливо.

— Ну, гаразд, — поступився я, — подружній стан не завжди є обтяжлива обставина для бабія. Часом він може, навпаки, полегшувати провину. Але це не становить ніякої різниці. Я вже сказав вам, що я не серджуся і розумію вас добре. Лише однієї речі я не розумію. Як ви можете й далі хотіти рецензії від чоловіка, чию дружину ви пробували спокусити?

— Товаришу асистенте! Цієї рецензії хоче д-р Каловсек, редактор журналу Академії Наук "Мистецька думка". І ви мусите написати ту рецензію!

— Рецензія або дружина. Ви не можете жадати обох.

— Що це за поведінка, товаришу! — закричав на мене пан Затурецький в розпачливому гніві.

Чудернацьким було те, що я раптом відчув, ніби пан Затурецький справді хотів спокусити Клару. Закипаючи від гніву, я закричав: — І ви маєте зухвальство робити мені завваги? Ви, що повинні були б доземно вибачитися переді мною в присутності моєї секретарки?

Я повернувся спиною до пана Затурецького і, зніяковілий, він потупцював геть.

— Ну, ось, — зідхнув я з полегшею, як генерал після переможного закінчення тяжкої кампанії, і сказав пані Марії: — Мабуть, він уже не хотітиме, щоб я писав ту рецензію?

Пані Марія посміхалася і по хвилині несміливо спитала: — А чому ви, пане Клімо, не хочете написати цю рецензію?

— Тому, дорога пані Марійко, що його писання є жахливе лайно.

— Тоді чому ви не напишете в своїй рецензії, що це лайно?

— Нащо це писати? Чому я мушу антагонізувати людей? — та ледве я сказав це, як усвідомив, що пан Затурецький все одно вже міг ворог і що мої зусилля не писати рецензії були безцільні й абсурдні — одначе, на жаль, я нічого не міг зробити, щоб або припинити їх, або відкликати.

Пані Марія дивилася на мене з поблажливою посмішкою, як жінки дивляться на витівки дітей; тоді відчинилися двері, і в них з'явився пан Затурецький з піднесеною рукою.

— Не мені! Це вам доведеться вибачатися! — вигукнув він тремтячим голосом і знову зник.

Не пам'ятаю, коли саме, може того самого дня, а може кілька днів пізніше, ми знайшли у моїй поштовій скриньці коверта без адреси.

Всередині був лист, написаний незґрабним, майже примітивним письмом:

Вельмишановна!

З'явіться в моєму домі в неділю в справі образи мого чоловіка. Я буду вдома ввесь день. Якщо ви не з'явитеся, я буду змушена вжити заходів. Анна Затурецька, Прага 3, Далімілова вул. 14.

Клара перелякалася і почала щось говорити про те, що я винен. Я махнув рукою, заявивши, що сенс життя — розважатися життям, а якщо життя надто ліниве для цього, тоді не лишається нічого іншого, як трохи підштовхнути його. Людина мусить постійно сідлати події, ці швидкі коні, без яких вона тягла б свої ноги в поросі, як утомлений топчій. Коли Клара сказала, що вона не хоче сідлати ніяких подій, я запевнив її, що вона ніколи вже не зустріне пана або пані Затурецьких і що з подією, в сідло якої я скочив, я жартома впораюся сам.

Вранці, коли ми виходили з дому, нас зупинив двірник. Двірник не був ворогом. Передбачливо, я якось підкупив його п'ятдесяткороновим папірцем, і до цього часу я жив у приємному переконанні, що він навчився нічого не знати про мене і не додавав оливи до вогню, який мої вороги в будинку тримали горючим.

— Якісь двоє були тут учора, хотіли вас побачити, — сказав він.

— Які двоє?

— Такий малий з жінкою.

— Яка на вигляд та жінка?

— На дві голови вища. Жахливо енерґійна. Жінка з характером. Вона про все питала.

Він повернувся до Клари: — Найбільше про вас. Хто ви така і як ваше ім'я.

— Ради Бога, що ви сказали їй? — вигукнула Клара.

— Що я міг сказати? Як я можу знати, хто приходить до пана Кліми? Я сказав їй, що кожного вечора приходить якась інша особа.

— Чудово! — зареготав я і витягнув з кишені десять корон. — Кажіть так і далі.

— Не бійся, — сказав я пізніше Кларі, — ти не підеш нікуди в неділю, і ніхто не знайде тебе.

І надійшла неділя, і за неділею понеділок, вівторок, середа; нічого не траплялося. — Бачиш, — сказав я Кларі.

Але тоді надійшов четвер. Я давав студентам свою звичайну таємну лекцію про те, як гарячково і в якій атмосфері безкорисливої товариськости молоді фовісти звільняли колір з його давнішої імпресіоністичної описовости, коли пані Марія відчинила двері і прошепотіла до мене: — Тут прийшла жінка того Затурецького. — Але мене тут немає, — сказав я, — покажіть їй розклад! Але пані Марія похитала головою. — Я сказала їй, що вас нема, але вона заглянула до вашої кімнати й побачила ваш дощовик на вішалці. Саме тоді там проходив доцент Зелений і запевнив її, що то ваш. Тепер вона сидить у коридорі й чекає.

Якби доля переслідувала мене систематичніше, можливо, що я б опанував ситуацію. Глухий кут — ось де я опинився. Я звернувся до свого улюбленого студента:

— Будь ласка, зробіть мені невелику послугу. Побіжіть у моє бюро, вдягніть мого дощовика і вийдіть у ньому з будинку. Там одна жінка намагатиметься ствердити, що ви — це я, а вашим завданням буде не пристати на це ні за яку ціну.

Студент пішов і за якої чверть години повернувся. Він сказав мені, що місію виконано, повітря було чисте, і жінки не було вже в будинку.

Отже, цього разу я виграв.

Але настала п'ятниця, і по полудні Клара повернулася з роботи, вся тремтячи.

Ввічливий пан, що приймав клієнток у гарному сальоні ательє мод, несподівано відчинив двері до робочої кімнати, де разом з п'ятнадцятьма іншими кравчихами сиділа при швацькій машині і моя Клара, і гукнув: — Чи котра з вас мешкає на вулиці Пушкіна, число 5?

Клара добре знала, що це стосується до неї, бо вулиця Пушкіна, число 5 — це моя адреса. Однак, добре засвоєна обережність підказала їй мовчати, бож вона знала, що її співжиття зі мною було незаконне і що ніхто про це нічого не знав. — Ось бачите, це те, що я їй кажу, — сказав вилощений пан, коли ніхто з кравчих не відізвався, і пішов геть. Клара потім довідалася, що строгий жіночий голос у телефоні змусив його переглянути список працівниць і чверть години намагався переконати його, що серед них повинна бути одна, яка мешкає на вулиці Пушкіна, число 5.

Тінь пані Затурецької зависла над нашим ідилічним закутком.

— Але як вона спромоглася винюхати, де ти працюєш? Адже тут у цій халупі ніхто не знає про тебе! — кричав я.

Так, я справді був переконаний, що ніхто не знав про нас. Я жив як дивак, який думає, що живе неспостережений за високою стіною, не усвідомлюючи маленького деталю, а саме, що стіна зроблена з прозорого скла.

Я підкупив двірника, щоб він не говорив, що Клара живе зі мною, я присилував Клару до найобтяжливішої непоказности й прихованости, а тимчасом цілий будинок знав про неї. Досить було їй одного разу ввійти в необережну розмову з жінкою з другого поверху — і вони всі довідалися, де Клара працює.

Не підозріваючи цього, ми жили викриті уже досить давно. Приховане від наших переслідувачів лишалося лише Кларине прізвище і та дрібна обставина, що вона жила зі мною без прописки. Це були два останні і єдині сховища, за допомогою яких ми покищо уникали пані Затурецької, яка повела проти нас свій наступ так послідовно й методично, що мене пройняв переляк.

Я збагнув, що опинився в скруті; що кінь моєї поразки був осідланий.

8

Це було в п'ятницю. А коли Клара прийшла з роботи в суботу, вона знову тремтіла. Ось що сталося:

Пані Затурецька вирушила зі своїм чоловіком до підприємства, куди вона дзвонила перед тим. Вона спершу зажадала, щоб управитель дозволив їй і її чоловікові відвідати робітню, щоб побачити обличчя кравчих. Таке домагання, правда, здивувало товариша управителя, але пані Затурецька виглядала так, що було неможливо відмовити. Вона сказала щось невиразне про образу, про зруйноване життя і про суд. Пан Затурецький стояв за нею насуплений і мовчазний.

Їх увели в робітню. Кравчихи байдуже попідводили голови, а Клара впізнала чоловічка; вона зблідла і з помітною непомітністю почала швидко працювати над своїм шитвом.

— Ну, ось! — гукнув управитель з іронічною ввічливістю до застиглої пари. Пані Затурецька побачила, що їй треба проявити ініціятиву і звеліла чоловікові: — Дивись добре! — Пан Затурецький прибрав сердитого вигляду й розглядався навколо.

— Чи є вона тут серед них? — прошепотіла пані Затурецька.

Навіть в окулярах пан Затурецький не міг добре роздивитися у великій робітні, яку й так не легко було оглянути з уваги на переповнення її всяким лахміттям і сукнями, що звисали з горизонтальних вішаків, з метушливими кравчихами, які не сиділи акуратно з обличчями, поверненими до дверей, а були в різних позах; вони вертілися, вставали й сідали, мимовільно відвертаючи обличчя. Тому пан Затурецький мусів приступати ближче й намагатися не пропустити нікого.

Коли жінки зрозуміли, що вони є об'єктами чийогось розглядання, до того ж когось такого осоружно непривабливого, вони відчули щось на зразок образи, серед них почулися насмішки і бурчання. Одна з них, здорова молода дівчина, зухвало випалила:

— Він шукає по всій Празі ту потвору, що зробила його вагітним!

На подружжя покотився голосний, грубий сміх жінок; вони стояли понурі, але вперті, з якимсь чудернацьким виразом самоповаги.

— Пані добродійко, — знову гукнула язиката дівка до пані Затурецької, — ви кепсько дивитеся за своїм синочком! Я б ніколи не випускала такого гарного хлопчика з дому.

— Дивися ще, — шепотіла пані Затурецька чоловікові, а він понуро й боязко йшов уперед крок за кроком, ніби стежкою ганьби й побиття, але й рішуче — не пропускаючи ні одного обличчя.

Увесь час управитель посміхався безсторонньо; він знав своїх жінок і знав, що не можна було робити з ними що завгодно; претендуючи однак, що не чує їхнього галасу, він спитав пана Затурецького: — Скажіть мені, будь ласка, як мала б виглядати та жінка?

Пан Затурецький повернувся до управителя й сказав повільно і серйозно:

— Була гарна... Була дуже гарна...

Тимчасом Клара пригнулася в кутку, відокремлюючись від усіх розвеселених жінок своєю схвильованістю, своєю схиленою головою, і своєю гарячковою працею. О, як кепсько розігрувала вона свою непомітність і незначущість. А пан Затурецький був уже зовсім недалеко від неї; за хвилину він дивитиметься їй в обличчя.

— Цього не досить, якщо ви пам'ятаєте тільки те, що вона була гарна, — сказав чемний управитель панові Затурецькому. — Є багато гарних жінок. Була вона низька чи висока?

— Висока, — сказав пан Затурецький.

— Була вона чорнява чи білява?

Пан Затурецький подумав хвилинку й сказав: — Вона була білява.

Ця частина події могла б служити за притчу про силу краси. Коли пан Затурецький бачив Клару перший раз у моїй кімнаті, він був такий засліплений, що справді він її не бачив. Краса створила перед нею свого

роду прозорий екран. Екран світла, за яким вона ховалася, мов за вуалем.

Бо Клара ні висока, ні білява. Лише внутрішня велич краси надала їй в очах пана Затурецького враження великого фізичного розміру. І сяйво, що його випромінює краса, надало її волоссю вигляду золота.

І тому, коли чоловічок врешті підійшов до кутка, де Клара, в рудому спецодягу, згорбилася над сорочкою, він не впізнав її. Бо він її ніколи не бачив.

9

Коли Клара скінчила недоладну і ледве зрозумілу розповідь про цю подію, я сказав: — Бачиш, нам щастить.

Але, між схлипуваннями, Клара заперечила: — Що це за щастя? Якщо вони не знайшли мене сьогодні, то знайдуть завтра.

— Хотів би знати, як?

— Вони прийдуть за мною сюди, до тебе.

— Я не впущу сюди нікого.

— А що, коли пришлють поліцію? А що, коли тебе випитають про мене? Казала, що заскаржить мене до суду за образу чоловіка.

— Ну, що ти, я оберну все на жарт. Врешті, це був лише жарт і розвага.

— Тепер не час на жарти, тепер усе споважніло. Вони скажуть, що я загрожувала його репутації. Коли вони подивляться на нього, як вони повірять, що він справді здатний намагатися спокусити жінку?

— Маєш рацію, Кларо, — сказав я, — вони можуть тебе ув'язнити. Але подумай, Карел Гавлічек Боровський також був у тюрмі, а як далеко він пішов; ти напевно вчила про нього в школі.

— Не верзи, — сказала Клара. — Ти знаєш, що мої справи кепські. Мені доведеться з'явитись до дисциплінарного комітету, мені запишуть це в папери, і я ніколи не вирвуся з робітні. Все ж таки я б хотіла знати, як справа з тим моделюванням, яке ти обіцяв мені. А далі спати в цьому помешканні я вже не можу. Я буду завжди боятися, що вони прийдуть по мене. Сьогодні я вертаюся до Челаковіц.

Це була одна розмова.

А по полудні цього ж дня, після зборів катедри, я мав другу.

Керівник катедри, сивоголовий історик мистецтва і розумна людина, попросив мене зайти до його кабінету.

— Я думаю, ви знаєте, що ви не допомогли собі тією студією, що оце саме вийшла, — сказав він мені.

— Так, я знаю, — відповів я.

— Дехто з наших професорів думає, що це стосується до них, а ректор певний, що це був напад на його погляди.

— Що можна вдіяти в такому випадку? — спитав я.

— Нічого, — відповів професор, — але ваш трилітній період лекторства скінчився, і на цю посаду оголошено конкурс. Звичайно так буває, що комітет дає цю посаду тому, хто вже викладав у школі, але чи можете ви бути певні, що цю традицію збережуть у вашому випадку? Але не про це я хочу говорити. Досі про вас казали, що ви даєте лекції реґулярно, що вас люблять студенти і що ви їх дечого навчили. Але тепер ви не можете спертися навіть на це. Ректор повідомив мене, що в останні три місяці ви не давали лекцій взагалі. І без ніякого пояснення. Ну, цього самого досить для негайного звільнення.

Я пояснив професорові, що не пропустив ні однієї лекції, що все це було жартом, і розповів йому всю історію з паном Затурецьким і Кларою.

— Добре, я вірю вам, — сказав професор, — але яке це має значення, що я вам вірю? Сьогодні вся школа каже, що ви не давали лекцій і не робили нічого. Це вже обговорювалося на місцевому комітеті і вчора цю справу передано на розгляд ректорату.

— Але чому вони насамперед не поговорили про це зі мною?

— Про що вони мали б говорити з вами? Для них усе ясно. Тепер вони лише перевіряють усю вашу поведінку, намагаючись знайти зв'язок між вашим минулим і сучасним.

— Що лихе вони можуть знайти у моєму минулому? Ви знаєте самі, як я люблю свою роботу! Я ніколи не ухилявся від праці! Моє сумління чисте.

— Кожне людське життя має багато аспектів, — сказав професор. — Минуле кожного з нас можна так само легко подати як біографію улюбленого державного діяча і як біографію злочинця. Ось гляньте добре на самого себе. Ніхто не заперечує, що ви любите свою працю. Але що, коли це правило вам передусім за привід, щоб ухилятися від чого іншого? Вас не часто можна побачити на зборах, а коли ви й

приходите, то переважно мовчите. Ніхто добре не знає, що ви справді думаєте. Я сам пригадую, як кілька разів, коли обговорювалися серйозні справи, ви зненацька пускали жарт, що створювало здивування. Правда, це здивування було, звичайно, негайно ж забуте, але сьогодні, витягнене з минулого, воно набуває особливого значення. Або пригадайте, як різні жінки приходили до вас до університету і як ви ховалися від них. Або недавня ваша стаття, про яку хто хоче, може твердити, що вона написана з підозрілих позицій. Все це, звичайно, відокремлені факти; але от гляньте на них у світлі сьогоднішнього закиду, і вони зразу з'єднуються в цілість важливого свідчення про ваш характер і настанову.

— Але що це за закид! Все пояснюється дуже легко! Факти зовсім прості і ясні!

— Факти означають мало в порівнянні з настановою. Заперечувати репутацію чи настанову — така ж марна справа, як сперечатися з вірною людиною про непорочне зачаття. Ви просто стали жертвою віри, товаришу асистенте.

— У тому, що ви кажете, є багато правди, — сказав я, — але якщо настанова, що запанувала проти мене, стала актом віри, я поборюватиму віру розумом. Я поясню кожному ті події, що сталися. Якщо люди є людьми, вони сміятимуться з цього.

— Як хочете. Але ви переконаєтеся, що або люди не є людьми, або що ви не знаєте, які є люди. Вони не сміятимуться. Якщо ви викладете перед ними все так, як воно сталося, виявиться, що ви не тільки не виконували своїх обов'язків, так як вони були зазначені в розкладі — тобто не робили того, що мали робити — але в додатку давали лекції таємно, тобто робили те, чого не мали робити. Виявиться, що ви образили людину, яка шукала вашої допомоги. Виявиться, що ваше приватне життя не в порядку, що ви мали незареєстровану дівчину, яка жила з вами, а це справить дуже погане враження на жінку — голову місцевкому. Справа розпливається, і хто знає, які ще постануть чутки.

Які б вони не були, вони напевно будуть використані тими, кого дратують ваші погляди, але хто досі соромився виступати проти вас.

Я знав, що професор не намагався залякати або обманути мене. У цій справі, одначе, я вважав його трохи спантеличеним і не бажав піддаватися його скептицизмові. Справа з паном Затурецьким зачіпала мене за живе, але покищо не зламала мене. Чейже я осідлав цього коня, я не можу дозволити, щоб він вирвався з моїх рук і поніс мене, куди хоче. Я був готовий позмагатися з ним.

А кінь не уникав змагання. Коли я прийшов додому, в поштовій скриньці був виклик на збори житлового комітету. Я не мав сумніву, з якого приводу.

10

Я не помилився. Житловий комітет, який засідав у колишній крамниці, довкола довгого стола, прибрав понурого вигляду, коли я ввійшов. Сивуватий чоловік в окулярах і з похилим підборіддям показав мені на стілець. Я подякував, сів, і цей чоловік узяв слово. Він поінформував мене, що житловий комітет деякий час спостерігає мене і дуже добре знає, що я веду невпорядковане приватне життя; що це не справляє доброго враження на оточення; що мешканці будинку вже не раз скаржилися на мене, коли вони не могли спати через галас в моєму помешканні; що всього цього було досить для житлового комітету, щоб скласти певну думку про мене. А тепер, на додачу до всього, до них звернулася по допомогу товаришка Затурецька, дружина науковця. Шість місяців тому я повинен був написати рецензію на наукову працю її чоловіка, але я не зробив цього, хоча я добре знав, що доля згаданої праці залежить від моєї рецензії.

— Та яка це в дідька наукова праця! — перервав я чоловіка з похилим підборіддям: — Це латанина спляґійованих думок.

— Це цікаво, товаришу, — встрянула в дискусію модно вдягнена білявка років тридцяти; на її обличчі був настало приклеєний промінний усміх. — Дозвольте запитати: яка ваша ділянка?

— Я теоретик мистецтва.

— А товариш Затурецький?

— Не знаю. Здається, він пробує щось подібне.

— Бачите, — ентузіястично повернулася білявка до решти комітетників, — товариш Кліма вбачає в працівникові тієї самої галузі не товариша, а конкурента. Це спосіб думання майже всіх наших інтеліґентів сьогодні.

— Я продовжуватиму, — сказав чоловік з похилим підборіддям, — товаришка Затурецька сказала нам, що її чоловік зайшов до вашої квартири і зустрів там якусь жінку. Ця жінка згодом обвинуватила пана Затурецького в намаганні її статтево потурбувати. Товаришка Затурецька має на руках посвідчення, що її чоловік на таке не спроможний. Вона хоче знати прізвище цієї жінки, що вчинила наклеп на її чоловіка, і передати справу в дисциплінарний відділ народного комітету, бо вона вважає, що це фальшиве обвинувачення плямує добре ім'я її чоловіка.

Я знову спробував покласти край цій сміховинній справі. — Послухайте, товариші, — сказав я, — адже це не варте дірки з бублика. Це не справа зіпсованої репутації. Праця настільки слабка, що ані я, ані хто інший не міг би рекомендувати її так само. А якщо між цією жінкою і паном Затурецьким сталося якесь непорозуміння, то заради цього не було потреби скликати збори.

— На щастя, не ти вирішуєш про потребу наших зборів, товаришу, — відповів чоловік з похилим підборіддям. — І якщо ти тепер настоюєш на

тому, що праця товариша Затурецького кепська, то ми мусимо дивитися на це як на пімсту. Товаришка Затурецька дала нам прочитати листа, якого ти написав, прочитавши працю її чоловіка.

— Так. Але в тому листі я не кажу ні слова про те, якою є та праця.

— Це правда. Але ти пишеш, що радо допоміг би йому; з того листа виразно випливає, що ти шануєш працю товариша Затурецького. А тепер проголошуєш, що це латанина. Чому ти не написав цього йому тоді? Чому не сказав йому в обличчя?

— Товариш Кліма дволичний, — сказала білявка.

У цю хвилину до обговорення втрутилася літня жінка з перманентними завитками (їй виразно подобалося перевіряти життя інших); вона відразу перейшла до серця справи: — Нам потрібно було б знати, товаришу, хто була та жінка, яку пан Затурецький зустрів у тебе вдома.

Я зрозумів, що було явно не в моїх силах визволити цю справу з її безглуздої поважности і що мені лишається лише одне: переплутати сліди, відманити їх геть від Клари, відвести їх від неї так, як куріпка відводить мисливського пса від свого гнізда, жертвуючи задля малят собою.

— Кепська справа, я не пам'ятаю її прізвища, — сказав я.

— Як це так, ти не пам'ятаєш прізвища жінки, з якою живеш? — запитала жінка з перманентними завитками.

— Якийсь час я все це записував, а тоді подумав, що це дурне, і припинив. А на пам'ять людині тяжко покладатися.

— Очевидно, товаришу Кліма, ви маєте зразкове ставлення до жінок, — сказала білявка.

— Мабуть, я міг би пригадати, але треба було б над цим подумати. Чи ви знаєте, коли це було, що пан Затурецький відвідав мене?

— Це було... почекайте хвилину, — чоловік з похилим підборіддям поглянув у папери, — чотирнадцятого, в середу по полудні.

— У середу... чотирнадцятого... чекайте... — я взяв голову в долоні і замислився. — О, вже пам'ятаю. Це була Гелена.

Я бачив, як усі вони напружено дивилися до моїх уст.

— Гелена, як далі?

— Як далі? Вибачте, я не знаю. Я не хотів її про це питати. Власне, коли говорити щиро, то я навіть непевний, чи її звуть Гелена. Я називав її так лише тому, що її чоловік виглядав мені немов рудоволосий Менелай. Але все одно, їй дуже подобалося, коли я називав її так. У вівторок увечорі я зустрів її в винарні і спромігся поговорити з нею трохи, коли її Менелай пішов до бару випити коньяку. Другого дня вона прийшла до мого помешкання і була там цілий пополудень. Але я мусів лишити її ввечорі на пару годин, я мав збори в університеті. Коли я повернувся, вона була обурена, бо якийсь малий чоловічок чіплявся до неї і вона думала, що це я наслав його; вона образилася і не схотіла більше знатися зі мною. І так, як бачите, я навіть не спромігся довідатися про її справжнє ім'я.

— Товаришу Кліма, незалежно від того, говорите ви правду чи ні, — промовила білявка, — мені здається цілковито незрозумілим, як ви можете навчати нашу молодь. Невже справді наше життя не інспірує вас ні до чого, як лише до гульні й зловживання жіноцтвом? Будьте певні, ми висловимо нашу думку про це, де належить.

— Двірник не казав ні про яку Гелену, — втрутилася старша пані з перманентними завитками, — але він поінформував нас, що якась незареєстрована дівчина з швацької робітні живе з тобою цілий місяць. Не забувай, товаришу, що ти у винайнятому помешканні. Як ти можеш уявляти, що хтось може жити в тебе? Чи ти думаєш, що твій будинок бордель?

Перед моїми очима майнуло десять корон, які я дав двірникові кілька днів тому, і я зрозумів, що оточення було цілковитим. А жінка з житлового комітету вела далі: — Якщо ти не хочеш назвати нам її прізвище, то про нього довідається поліція.

11

Ґрунт вислизав у мене з-під ніг. В університеті я почав відчувати неприязну атмосферу, про яку мені говорив професор.

Правда, мене не викликали на ніяку розмову, але тут і там я похоплював натяк, та принагідно дещо проскакувало в пані Марії, бо вчителі, п'ючи каву в її канцелярії, не стримували язиків. За кілька днів мав зібратися комітет конкурсу на місце лектора; тим часом він збирав усі можливі характеристики. Я уявляв собі, як його члени читають звіт житлового комітету, звіт, про який я знав лише те, що він таємний і що я в ньому не можу нічого змінити.

Бувають моменти в житті, коли людина зіщулюється для оборони. Коли вона мусить відступати. Коли мусить здавати менш важливі позиції, щоб захистити головніші, чи хоч останню, найголовнішу; бо на якійсь точці людина таки мусить зупинитися і стати твердо, якщо вона не хоче починати життя спочатку з порожніми руками й почуттям, як після корабельної катастрофи.

Мені здавалося, що ця єдина, найважливіша позиція було моє кохання. Так, у ці хвильні дні я зненацька почав усвідомлювати, що

люблю мою тендітну й нещасливу кравчиху, яка була і бита і пещена життям, і що я триматимуся з нею.

Того дня я зустрівся з Кларою в музеї. Ні, не вдома. Хіба дім ще був домом? Чи кімната з скляними стінами — це дім? Кімната, яку оглядають крізь бінокліі? Кімната, в якій мусиш ховати свою улюблену старанніше, ніж контрабанду?

Дім був не дім. Ми почували себе в ньому наче вломники, що можуть бути зловлені у будь-яку хвилину. Кроки в коридорі робили нас нервовими; ми чекали, що хтось почне вперто гупати в двері. Клара приїжджала з Челаковіц, але нам не хотілося зустрічатися в нашому втраченому домі навіть на короткий час. Тому я попросив свого приятеля маляра позичити мені його студію на ніч. Того дня я одержав ключа перший раз.

Так ми опинилися на високому піддашші у Виноградах, у величезній кімнаті з однією малою канапою і широким похилим вікном, з якого ми могли бачити всі світла Праги. Серед багатьох картин, прихилених до стін, серед невпорядкованости й безтурботного артистичного безладдя, благословенне почуття свободи повернулось до мене. Я простягнувся на канапі, вкрутив коркотяга й відчинив пляшку вина. Я гуторив радісно й вільно, сподіваючися гарного вечора й ночі.

Однак напруження, якого я вже більше не відчував, усією своєю вагою звалилося на Клару.

Я вже згадував, як Клара без ніяких вагань і з найбільшою природністю якийсь час жила у мене на піддашші. Але тепер, коли ми накоротко опинилися в чужій студії, вона почувала себе сама не своя. — Це принизливо, — сказала вона.

— Що принизливо? — спитав я.

— Те, що нам довелося позичати помешкання.

— Чому це принизливо, що нам довелося позичати помешкання?

— Тому, що в цьому є щось принизливе, — відповіла вона.

— Алеж нам не залишається нічого іншого.

— Мабуть, так, — відповіла вона, — але в позиченому мешканні я почуваю себе як шлюха.

— Ради Бога, чому ти маєш почувати себе як шлюха в позиченому помешканні? Шлюхи здебільшого промишляють у своїх власних помешканнях, а не в позичених...

Марно було воювати здоровим розсудом проти твердині ірраціональних почувань, що як відомо, є тим матеріялом, з якого складене жіноче мислення. Вже від початку наша розмова не віщувала добра.

Я оповідав Кларі про те, що сказав професор, розповів про те, що відбулося в житловому комітеті, і намагався переконати її, що вкінці ми повинні виграти, якщо ми любимо одне одного і триматимемося разом.

Клара трохи помовчала, а тоді сказала, що я сам винен.

— Чи ти хоч зможеш мене визволити від тих швачок?

Я сказав їй, що принаймні деякий час вона ще мусітиме їх потерпіти.

— Бачиш, — сказала Клара, — це були самі обіцянки, а вкінці ти не робиш нічого. А сама я не вирвуся звідти, навіть якби хтось інший схотів допомогти мені, бо я матиму характеристику, зіпсовану з твоєї вини.

Я запевнив Клару, що випадок з паном Затурецьким не може їй пошкодити.

— Я так таки не розумію, — сказала Клара, — чому ти не хочеш написати рецензії. Якби ти написав її, відразу наступив би спокій.

— Уже пізно, Кларо, — сказав я: — Якщо я напишу цю рецензію, скажуть, що я розгромив ту працю з помсти, і будуть ще більше розлючені.

— А чому ти мусиш її розгромлювати? Напиши позитивний відгук.

— Не можу, Кларо. Та праця цілковита нісенітниця.

— То що? Чому це ти раптом зробився таким правдомовним? Хіба то не була брехня, коли ти сказав тому чоловікові, що з тобою не дуже рахуються в журналі "Мистецька думка"? І хіба то не була брехня, коли ти сказав йому, що він пробував мене спокусити? І чи не була брехнею твоя вигадка про Гелену? Якщо вже ти наговорив так багато брехні, яка різниця, коли ти скажеш ще одну і похвалиш його в рецензії? Це єдиний спосіб наладнати все.

— Бачиш, Кларо, — сказав я, — ти вважаєш, що брехня є брехнею, і виглядає так, ніби ти маєш рацію. Але це не так. Я можу придумати що завгодно, зробити з когось дурня, вигадувати всякі містифікації і витівки — і я не почуватиму себе брехуном і не матиму докорів сумління. Ці брехні, якщо ти хочеш так їх називати, — це я сам, який я справді є. З такими брехнями я не вдаю нічого, з такими брехнями я фактично говорю правду. Але є речі, про які я не можу брехати. Є речі, в які я проникнув, значення яких я збагнув, які я люблю і сприймаю серйозно. А там жартувати годі. Якби я там брехав, я принизив би сам себе. Це неможливе, не проси мене робити це, я не можу.

Ми не зрозуміли одне одного.

Але я справді любив Клару і вирішив зробити все можливе, щоб вона не мала підстав докоряти мені. Наступного дня я написав листа до пані Затурецької, повідомляючи, що чекатиму її післязавтра о другій годині в своєму кабінеті.

12

Вірна своїй жахливій методичності, пані Затурецька постукала в точно призначений час. Я відчинив двері й запросив її всередину.

Тепер я врешті побачив її. Вона була висока на зріст жінка, дуже висока, з худим селянським обличчям, з якого дивилися блакитні очі.

— Роздягніться, — сказав я, і незручними рухами вона зняла довгий, темний плащ, вузький у поясі й чудернацько скроєний, плащ, який, Бог зна чому, викликав в уяві старовинну вояцьку шинелю.

Я не хотів атакувати відразу; я хотів, щоб мій противник спершу показав мені свої карти. Коли пані Затурецька сіла, я спонукав її говорити однією чи двома заувагами.

— Пане Кліма, — сказала вона з серйозністю в голосі, але без аґресивности, — ви знаєте, чому я хотіла побачити вас. Мій чоловік завжди дуже поважав вас як спеціяліста і людину з характером. Все залежало від вашої рецензії. А ви не хотіли написати її для нього. Написати цю працю взяло моєму чоловікові три роки. Його життя було трудніше, ніж ваше. Він учитель, він щодня їздив двадцять кілометрів від Праги. Минулого року я примусила його припинити це й присвятити себе науковим дослідам.

— Пан Затурецький не працює? — спитав я.

— Ні...

— А з чого ви живете?

— Я мушу тягти це сама. Ці наукові студії, пане Кліма, це його пристрасть. Якби ви знали, чого він тільки не досліджував! Якби ви знали, скільки сторінок він понаписував. Він завжди каже, що справжній учений мусить написати триста сторінок, щоб з того потім залишити тридцять. А на додаток до всього, ця жінка. Повірте мені, пане Кліма, адже я його знаю, він нічого такого не зробить, в чому його та жінка обвинуватила. Я в це не вірю. Хай вона скаже це переді мною й перед ним. Я знаю жінок, мабуть, вона вас дуже вподобала, а ви її ні. Мабуть, вона хотіла зробити вас ревнивим. Але ви можете вірити мені, пане Кліма, мій чоловік ніколи не посмів би!

Я слухав пані Затурецьку, і зненацька щось дивне сталося зі мною: я перестав усвідомлювати, що це була та жінка, через яку мені довелося залишити університет, що це була та жінка, яка спричинила напруженість між мною й Кларою, та жінка, через яку я змарнував так багато днів у гніві й неприємностях. Зв'язок між нею і цим випадком, у якому ми обоє грали невеселу ролю, раптом став невиразний, хитким, випадковий і не був він нашою провиною. Якось відразу я зрозумів, що це було лише моєю ілюзією, ніби ми самі сідлаємо події і контролюємо їх напрям. Справді вони, либонь, не є нашими подіями взагалі, вони накинені нам звідкілясь ззовні; що аж ніяк вони не характеризують нас; що нас не можна винуватити за чудернацький шлях, яким вони йдуть; що вони несуть нас з собою, бо ними керують якісь інші сили; ні, я маю на думці не надприродні сили, а людські сили, сили тих людей, які, коли, згуртовуються, на жаль, все таки лишаються взаємно відчуженими.

Під кінець, коли я дивився в очі пані Затурецькій, мені здалося, що ті очі не спроможні бачити послідовности вчинків, мені здалося, що ті очі взагалі не бачать, що вони попросту пливуть по її обличчі; що вони просто стирчать з нього.

— Можливо, ви маєте рацію, пані Затурецька, — сказав я примирливо. — Можливо, моя дівчина справді не казала правди, але ви

знаєте, як це буває, коли людина ревнива... Я повірив їй, мої нерви зрадили мене. Це може трапитися кожному.

— Так, зовсім певно, — сказала пані Затурецька, і стало очевидним, що тягар звалився з її серця: — Якщо ви бачите це самі, то добре. Ми боялися, що ви вірите їй. Та жінка могла зруйнувати моєму чоловікові все життя. Я не говорю про те, яке моральне світло кидало це на нього. Це ми ще якось прийняли б. Але мій чоловік обіцяє собі все від вашої рецензії. У редакції його запевнили, що все залежить тільки від вас. Мій чоловік переконаний, що якби його статтю опублікували, він нарешті буде визнаний як науковець. І тепер, коли все з'ясувалося, скажіть, будь ласка, чи напишете ви ту оцінку для нього? І чи можете ви зробити це скоро?

Тепер надійшов момент помститися за все і вдоволити свою лють, але в цей момент я не почував ніякої люті, і коли я сказав те, що тоді сказав, це було лише тому, що я не міг уникнути цього:

— Пані Затурецька, є певні труднощі з оцінкою. Я мушу признатися вам, як усе це сталося. Я не люблю говорити неприємних речей людям в обличчя. Це моя слабкість. Я уникав пана Затурецького, і я думав, що він здогадається, чому я уникаю його. Його праця слабка. Вона не має наукової вартости. Чи ви вірите мені?

— У це тяжко повірити. Я не можу вам повірити, — сказала пані Затурецька.

— Насамперед, ця праця не ориґінальна. Прошу зрозуміти, науковець завжди мусить дійти до чогось нового; науковець не повинен копіювати того, що ми вже знаємо, що вже написали інші.

— Мій чоловік зовсім певно не копіював.

— Пані Затурецька, ви напевно читали цю працю... — хотів я продовжувати, але пані Затурецька перервала мені:

— Ні, я не читала.

Я був здивований.

— Тоді ви прочитайте її.

— Я не бачу, — сказала пані Затурецька: — Я можу бачити тільки світло й тінь, у мене хворі очі, уже п'ять років я не читала ні рядка, але я не потребую читати, щоб знати, чесний мій чоловік чи ні. Це можна розпізнати іншими способами. Я знаю свого чоловіка так, як мати знає свою дитину, я знаю все про нього. І я знаю, що що б він не робив, він завжди робить усе чесно.

Я змушений був зважитися на найгірше. Я прочитав уголос пані Затурецькій уступи з Матєйчека, Печірки й Мічека, чиї думки й формулювання перебрав собі пан Затурецький. Правда, це не було свідоме пляґіювання, а радше несвідоме підпорядкування тим авторитетам, які викликали в пана Затурецького почуття щирої і непомірної поваги. Але кожен, хто чув ці уступи в зіставленні, мусів зрозуміти, що ніякий серйозний науковий журнал не міг би опублікувати працю пана Затурецького.

Я не знаю, скільки пані Затурецька концентрувалася на моїх поясненнях, скільки з них вона сприйняла і зрозуміла; вона покірно сиділа в фотелі, покірно й слухняно, як солдат, який знає, що він не може залишити свій пост. Це взяло з пів години, поки ми не скінчили. Пані Затурецька підвелася з фотеля, уставила свої прозорі очі на мене й глухим голосом вибачилася; але я знав, що вона не втратила віри в свого чоловіка, і вона не дорікала нікому, крім себе самої, за невміння заперечити мої арґументи, які здавались їй темними й незрозумілими. Вона вдягла свій військовий плащ, і я зрозумів, що ця жінка була

солдатом, солдатом душею й тілом, сумлінним і вірним солдатом, солдатом, утомленим від довгих маршів, солдатом, який не здатний розуміти змісту наказу і все ж виконує його без заперечень, солдатом, який відходить переможений, але не поганьблений.

Після того, як вона пішла, щось лишилося в моєму кабінеті з її втоми, її вірности і її смутку. Несподівано я забув про себе і про свої жалі. Жаль, що охопив мене в цю мить, був чистішим і кращим, бо він не виходив з мого єства, а напливав із-зовні, здалека.

13

— Отож тепер тобі нема чого боятися, — сказав я Кларі, коли пізніше в Далматській винарні я переказав їй мою розмову з пані Затурецькою.

— Я й так не мала чого боятися, — відповіла Клара із самовпевненістю, що здивувала мене.

— Як це так, не мала чого? Якби не заради тебе, я не мусів би зустрічатися з пані Затурецькою взагалі!

— Це добре, що ти зустрівся з нею, бо те, що ти вчинив їм, було жорстоке. Доктор Каловсек казав, що інтеліґентній людині це важко зрозуміти.

— Коли ти бачила Каловсека?

— Бачила, — сазала Клара.

— І ти розповіла йому про все?

— Ну, то що? Може це секрет? Тепер я знаю докладно, що ти таке.

— Гм.

— Чи сказати тобі, що ти таке?

— Будь ласка.

— Стереотипний цинік.

— Це ти почула від Каловсека.

— Чому від Каловсека? Ти думаєш, що я не можу дійти цього сама? Ти взагалі думаєш, що я не здатна розгадати тебе. Ти любиш водити людей за носа. Ти обіцяв панові Затурецькому рецензію...

— Я не обіцяв йому рецензії.

— Це одна річ. І ти також обіцяв мені роботу. Ти вживав мене як виправдання перед паном Затурецьким, а пана Затурецького як виправдання переді мною. Але можеш бути певним, я дістану ту роботу.

— З допомогою пана Каловсека? — Я спробував сказати це ущіпливо.

— Не з твоєю допомогою. Ти програв усюди, ти навіть не знаєш сам, як багато.

— А ти знаєш?

— Знаю. Твій контракт не буде відновлений, і ти будеш радий, якщо тебе візьмуть за секретаря до якоїсь ґалерії. Але ти мусиш усвідомити, що все це була твоя власна хиба. І чи можу я дати тобі невеличку пораду: другий раз будь чесним і не бреши, бо чоловіка, який бреше, не може поважати жадна жінка.

Вислухав я Кларині повчання і подумав, що була вона занадто небезпечно позначена своїм родинним походженням і тому завжди тяжіла передусім до мімікрії; проте могла знайти її лише в духовій сфері, бо її фізичний вигляд рішуче й непоправно вбирав очі й променював. Я дивився на неї і знову усвідомлював (цього разу з деяким смутком), що вона гарна і очевидно почуває, що їй дещо належить за її вроду; що за неї вона мусить знайти серед людей, з якими живе, безпечне місце, а щоб це сталося, їй треба відповідно спрямовувати своє мислення, свої розмови й почування. Усвідомив раптово, що її поєднання з моїм легковажним життям було для неї кривдою; що вона мусіла почувати себе підло обдуреною, коли зненацька усвідомила, що я ніколи не зможу забезпечити її тим, що їй справедливо належало за самоочевидною основою її істоти; і що коли вона лишить мене сьогодні й змагатиметься за ворожого мені редактора Каловсека, буде при цьому глибоко переконана, що це є остаточним вчинком для задоволення зневаженої справедливости.

Хотів я їй ці невиразні думки якось зформулювати, але поки ще я їх упорядкував у голові, вона встала, подала мені (очевидно, востаннє) руку, повернулася й вийшла.

Щойно хвилину пізніше я усвідомив (усупереч льодовому мовчанню, що оточувало мене), що ця історія не була з розряду трагічних, а скоріше комічного ґатунку.

Це давало мені певне полегшення.

З чеської переклав Борис Олександрів